

מחלוקת ר' יוסי ורבנן בעניין הרחקת נזיקין

פרק שני מס' בבא בתרא

יניב רוניק

הקדמה:

מחלוקת ר' יוסי ורבנן, בעניין הרחקת נזיקין בין שכנים, מוזכרת במשניות בפרק שני פעמיים בלבד – בדף כ"ה. סביב הרחקת חרדל מדבורים, ובדף כ"ה: בעניין הרחקת אילן מבור. סוגיית חרדל הינה סוגיה לעצמה, ואנו נשתדל להתמקד בעניין בור ואילן, ולנסות מתוך כך לעמוד על יסודות המחלוקת, אשר בפשטות - כפי שנראה בעז"ה בהמשך - נוגעת לכל דיני הרחקות כולם.

בור ואילן.

ר' יוסי – שפוסק "זה חופר בתוך שלו וזה נוטע בתוך שלו" – אזיל לשיטתיה, שהוסברה לעיל בסוגיית חרדל¹, לפיה "על הניזק להרחיק את עצמו". רבנן באים כאן ומחייבים הרחקה, כבכל המשניות בפרק, אלא שכאן מתחדש דין מיוחד: "אם הבור קדמה - קוצץ ונותן דמים". לכאורה דין זה תמוה – אם הזקת, מדוע שההוצאות על הרחקת המזיק יוטלו על הניזק, מה גם שלא ראינו דין כזה בכל שאר ההרחקות?!

מספר תירושים נאמרו בנוגע לשאלה זו:

- א. ר"י²: "אע"פ שנטע האילן שלא ברשות – חשו על הפסד אילנות, ולפיכך לא חייבוהו לקוץ אלא בדמים". משמע שמעיקרא דדינא ודאי אסור לו לסמוך, לשיטת רבנן, ואע"פ שזה לא מוגדר כגירי דיליה, ורק משום שיש הפסד מרובה חששו (בפשטות, מתירוץ זה עולה חידוש – שבכל נזק שבהרחקתו יש הפסד מרובה ישלם הניזק למזיק, וא"כ זו נ"מ להרחקת כותל מדין דווא, וכדו'. אך הריטב"א מפרש אחרת³).
- ב. הרמב"ן⁴ הולך כשיטתו של ר"י, שמעיקרא דדינא אסור לו לסמוך, ומפרש שחיוב התשלום הוא תקנה משום שיישוב העולם באילנות, וע"כ הטילו את התשלום על הניזק כדי לגרום לו אולי לוותר על עקירת האילן⁵.
- ג. רש"י⁶ - רבנו יונה⁷ - יד רמ"ה⁸: מעיקרא דדינא מותר לו ליטע את האילן סמוך למיצר, גם לרבנן, כיון שזה לא גירי דיליה, וחכמים שהחמירו והכריחוהו להרחיק – לא חייבוהו בלא שישלם לו

¹ י"ח:

² כפי שהובא ברבנו יונה כ"ה: ומקורו בתוד"ה "ואי" בדף י"ח:

³ הריטב"א (י"ח: ד"ה ופרקינן) מקשה על תירוץ זה, ואומר: הלא כל מי שעושה שלא כהוגן אין לנו לחוש אפילו להפסד מרובה! ומביא בשם הרא"ה, שר"י מתכוון שמשורת הדין אסור לקוץ את האילן גם אם ניטע שלא ברשות, כי לא האילן עצמו מזיק אלא השורשים, ואותם ניתן לקצוץ כל פעם שיגדלו, ורק מפני שזה יגרום לוויכוחים ומריבות תיקנו שיקוץ האילן עצמו, אלא שמכיון שבעל האילן ניזוק מתקנה זו – קבעו שיתן לו דמים.

⁴ י"ח: ד"ה ה"ג, ומביא ראיה מהירושלמי ב': שם מובא טעם זה – ונפרשו בעז"ה בהמשך.

⁵ ועיין ברמב"ן כ"ד: ד"ה "ולמא", שנוקט במושג "יישוב הארץ". ואולי כוונתו דדוקא בא"י הדין כך, כמו שכתב שם בדיבור קודם, שנוי העיר הוא מושג ששייך דוקא בא"י, ואילו לגבי חו"ל "לא תיקנו בה כלום, הלוואי שתינוול בפני יושביה".

דמים (לפי"ז – מדוע רק פה נאמר דין זה של תשלום דמים? **היד רמ"ה**, שמפרש שכל משניות הפרק הינן גיריה – למעט חרדל – יסביר בפשטות, שבעקירת חרדל אין נזק גדול, ניתן לעוקרו ולשותלו מחדש; אך **לרש"י**, שמסביר שיש עוד משניות בפרק שאינן גירי דיליה, כפי שנראה לקמן – יש צד אולי לומר בדוחק שכאן הנזק הוא גדול ביותר, שכן אילן שנקצץ א"א לנוטעו כראוי מחדש, ויוצא שזהו נזק גדול אפילו יותר מהעתקת הכותל בסוגיית דוושא, וצ"ע).

ד. **הרא"ש**⁹ בשו"ת כותב, שסתם בור הוא מים מכונסים, וא"כ אין זה תשמיש קבוע וגם אין נזק גדול להרחיקו – לכן במקרה זה בעל האילן ירחיק רק בדמים.

סברת מחלוקת ר' יוסי ורבנן

ננסה כעת להבין, ע"פ הכיוונים השונים שבתירושים הנ"ל, אילו סברות עומדות מאחורי דעות ר' יוסי ורבנן.

א. שיטת ר"י ורבנן

רבנן סוברים, שהמזיק צריך להרחיק עצמו מעיקרא דדינא, משמע שאין זו רק תקנת חכמים.

מהו יסוד החיוב? ה**ברכת שמואל**¹⁰ מביא הסבר בשם רבו (ר' חיים), שמפרש כי חיוב ההרחקה נובע מתוך איסור לגרום הפסד ממון חברו, כפי שכתב ה**טור**¹¹: "כשם שאסור לגנוב ולגזול ממון חברו כך אסור להזיק ממון שלו".

רבים מהראשונים והאחרונים דנו בהרחבה במקור איסור זה, נביא כאן בקצרה את חלקם:

רבנו יונה¹²: "כתוב "לא תגזול" – וכל הנזיקין בכלל אותו הלאו, והם מן התורה ע"פ קבלת משה מסיני, ואפילו לא נכתבו".

יד רמ"ה¹³: מקור האיסור הוא "לפני עיור לא תתן מכשול" או "ואהבת לרעך כמוך".

רא"ש¹⁴: "דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום".

פרישה¹⁵: העובדה שיש בתורה חיוב תשלומין על ד' אבות נזיקין – מלמדת שיש איסור בדבר.

גר"ח¹⁶: "או נודע כי שור נגח הוא מתמול שלשום ולא ישמרנו בעליו".

⁶ כ"ה: ד"ה "וונתן".

⁷ כ"ה: על המשנה.

⁸ סי' י"ח.

⁹ שו"ת הרא"ש, כלל ק"ח סעיף י'.

¹⁰ סי' כ"א.

¹¹ סי' שע"ח, א'.

¹² פירוש על מסי' אבות, פ"א מ"א.

¹³ פרק ב' סי' ק"ז.

¹⁴ שו"ת הרא"ש, כלל ק"ח סי' י'.

¹⁵ סי' שע"ח, ס"ק א'.

קהילות יעקב¹⁷: נלמד מדין השבת אבידה, שחייבתו תורה להציל ממון חברו אפילו מהפסד שלא בא על ידו – כש"כ שאסור לו להזיקו.

גירי דיליה מוגדר כאדם המזיק, כאילו הוא עצמו זרק חיצים לתוך חצר חברו, ובלא גיריה – זהו ממונו שמזיק, ועל בעליו מוטלת האחריות לשומרו, כמבואר במסכת ב"ק. הסבר זה מתאים יפה למילות הגמ'¹⁸ "גרמא בנזיקין אסור" – זו סיבת ההרחקה, האיסור לגרום היזק לחברו.

נראה ששיטה זו תבאר את הגמ' שם כר"י מיגאש, שמפרש את מילות הגמ' "והא גרמא הוא" כקושיא על רבנן ולא רק על ר' יוסי, וא"כ רואים שם שסברת רבנן היא להרחיק בלא גיריה משום גרימת הפסד ממון לחברו.

בר"י וברמב"ן לא מבואר בפירוש מה סובר ר' יוסי, וצ"ל¹⁶ שאמנם ממונו מזיק פה, אך כיון שהממון עומד ברשות בעליו ולא יצא ממנו – לא מוטלת עליו חובת שמירה, או שזה עצמו נחשב שמירה טובה, וכל נזק שייגרם כתוצאה מכך – מוטל על הניזק להרחיק את עצמו ממנו. יתכן שניתן לדמות זאת לדברי הר"ש במס' ב"ק¹⁹. הוא עוסק שם במקרה בו מונח עץ ארוך כשראשו האחד ברה"ר וראשו השני ברה"י, ובהמה הולכת ברה"ר ודורכת עליו, ועי"כ פוגע צידו השני בכלים המונחים ברה"י ושוברם. ופוסק שם הר"ש, שכיון שאין חיוב לשמור על בהמה, ביחס לנזקי שן ורגל ברשות הרבים – לכך פטור. אמנם שם מדובר בחיוב התשלומין ולא באיסור היזק – אך בפשטות נראה שגם איסור אין שם, שהבהמה ברה"ר נחשבת שמורה. כך גם כאן – ר' יוסי יסביר, שכיון שממונו נמצא ברשותו ממילא אינו מחויב בשמירתו, או שמוגדר כשמור.

יתכן שרבנן יענו ויאמרו, שזהו ממון המזיק וחובת השמירה לא נגמרה למרות שהמזיק ברשות בעליו, אך יתכן גם שרבנן סוברים, שכיון שסו"ס הבעלים הניחם שם – לכן לא נחשב "שכלו חיצו" וממילא זהו אדם המזיק. **תוס'**²⁰ אומרים במפורש, שרבנן ור' יוסי חלקו רק בהרחקה ולא בחיוב התשלומין, קרי – גם רבנן מודים שבלא גירי דיליה פטור מלשלם. אם לרבנן זהו אדם המזיק – צריך לומר שסוברים, כי מ"מ - כשאין זה גיריה - מוגדר הנזק כגרמא ולא יותר. אך אולי משמע יותר שזהו ממון המזיק, ורבנן מסכימים שהעובדה שהממון לא יוצא מרשותו פוטרת אותו מתשלומין, מצד האמת זו שמירה, אלא שסו"ס יש פה איסור להזיק לחברו, וכיון שסו"ס מגיע לשני נזק – לכן מחויב לכתחילה להרחיק עצמו מהמיצר. גם הרמב"ן²¹, שהולך כפי שראינו כשיטת ר"י, כותב כך: "דעד כאן לא פליגי רבנן ור"י אלא בסילוקי היזקא, אבל אי לאו גיריה לא מחייב תשלומין".

יש מקום להעיר כאן, שהעניין מתקשר למחלוקת מהותית שיש לכאורה בין רש"י לתוס', לגבי התלות שבין איסור גרימת נזק לתשלומין עליו:

¹⁶ מובא בברכת שמואל ב"ק, סי' ב'.

¹⁷ ב"ק, סי' א'.

¹⁸ כ"ב:

¹⁹ ב"ק, סי' א'.

²⁰ כ"ו. ד"ה "זיקא".

²¹ קונטרס "דינא דגרמי".

רש"י במסכת ב"מ²² מבאר את דעת ר' יוסי ואומר כך: "אע"ג דאמר על הניזק להרחיק את עצמו ה"מ היכי דלאו אדם עצמו מזיקו, כגון אילן ובור... אבל היכא דאדם עצמו מזיקו וזורק בו חציו... מודה הוא דלא גרמא דניזקין הוא **דתיפטור** אלא מזיק ממש הוא". לכאורה אין זה מובן - מה קשור לפה עניין התשלומין? הרי יתכן שגם בגירי דיליה אין חיוב תשלומין ובכ"ז חייב להרחיק! יוצא שלרש"י שני הדברים באים בהכרח יחד - איסור וחיוב.

כך מתגלה גם אצלנו בסוגיית רקתא²³, כשמקשה הגמ' על דברי רבינא מהמקרה של "זורה ורוח מסייעתו", ומסבירים שם **תוס'** שלמר בר רב אשי - החולק על רבינא - לא קשה, שכן הוא יבאר שחיוב ההרחקה נלמד מאיסורי שבת. אך ברש"י מדויק שם שהדברים שוב אגודים יחד.

ע"פ שיטה זו מוכרחים לומר, שר' יוסי מודה לרבנן בגיריה - לגמרי, גם בחיוב ההרחקה וגם בחיוב התשלומין, שכן זהו אדם המזיק ופה לא נפלה כל מחלוקת. וכן פסק גם הב"י²⁴, ר' יוסי מחייב מאותו טעם שמחייבים גם רבנן.

אם יסוד החיוב הוא איסור הפסד ממון חברו - יש להקשות לכאורה, שיש מקרים בהם אין נזק **ממוני** ובכ"ז חייב להרחיק - כגון קוטרא, ריח של בית הכסא, היזק ראייה ועוד! וצ"ל שזה נחשב הפסד ממוני כי נמנע מבעל החצר להשתמש ברשותו, או שנאמר שיש כאן מעין איסור "צער" - לניזק עצמו נגרם צער ולכן יש איסור, זהו מעין הפסד ממוני.

ב. שיטת רש"י ורבנו יונה.

רבנן סוברים גם הם כר' יוסי, שמעיקרא דדינא צריך הניזק להרחיק עצמו, שכן המזיק עושה בשלו - "זה חופר בתוך שלו וזה נוטע בתוך שלו", וא"כ אין פה איסור עשיית נזק לחברו, אלא שחכמים באו והטילו על המזיק את חובת ההרחקה, ומדוע?

בספר **משנת ר' אהרן**²⁵ מובא, שכל דין הרחקה הוא רק מצד זכות השכנים, יש פה תקנה מחודשת שאין רשות לאדם להשתמש בשלו תשמישין המנצלין וסותרין תשמישי חברו. מדינא, כיון שמשמש בשלו - אין לו חיוב מזיק, אלא שחכמים תיקנו לשעבד חצר אחת לחברתה, כביכול חצרו של כ"א מתפשטת לתוך החצר השנייה לעניינים מסוימים כך שאסור לשכן להזיקה. ומה סובר ר' יוסי?

אומר ר' יוסי, שפה יש "ביטול רשות". ה**נתיבות**²⁶ שואל: מדוע לא נחייב בכל ההרחקות שבפרק מדין ד' אבות נזיקין (יונים משום שן, מתונתא משום בור המתגלגל, רקתא משום אש וכו')? ומתריך: ר' יוסי סובר, שד' אבות נזיקין שונים מהותית מדיני הרחקת שכנים. בד' אבות - חיוב האדם לשמור על ממונו שלא יזיק כיון שהוא יכול לדאוג שישאר ברשותו ולא יזיק, אך כאן אם נחייבו להרחיק עצמו ולשלם על נזקיו - בעצם לא נאפשר לו כלל לעשות שימושין אלו בחצרו, וא"כ יש פה "ביטול רשות" - ובזה לא חייבתו התורה, שכן מדוע תבטל רשותו של המזיק ולא רשותו של הניזק?

²² קי"ז. ד"ה "איני".

²³ כ"ו.

²⁴ ס"י קנ"ה ד"ה "וכתב הרמב"ם".

²⁵ עמ' צ"ה.

²⁶ ס"י קנ"ה סק"ח.

בנתיבות עצמו משמע, שר"ל שרבנן סוברים שגם בלא גיריה חייב להרחיק מעיקרא דדינא – שכן יש פה ממש ד' אבות נזיקין, אלא שמהראשונים לא משמע הכי: **היד רמ"ה** כותב במפורש, שאם באחד המקרים שייך לדמות לד' אבות נזיקין – גם ר' יוסי יודה שחייב, וכן **בעליות וברמב"ן** מתאמצים להסביר את השוני שבין רקתא לאבנו סכינא ומשאו – ומשמע גם שם שאין חילוק עקרוני ומהותי בין ד' אבות נזיקין לבין דיני שכנים, כפי שכתב ה**נתיבות**. ה**ר"ן** הגדיל לעשות, ואמר שדין הרחקה יוני שובך הוא ממש מד' אבות נזיקין – וחייב על זה משום שן. לכן נראה יותר לומר, שלרבנן מחמירים משום דיני שכנים ומשעבדים את החצרות זו לזו, ור' יוסי מקל משום ביטול רשות.

עניין זה של ביטול רשות, ניתן אולי למצוא לו מקור בדברי ה**רא"ש** במס' ב"ק²⁷: ה**ר"ן**²⁸ מבאר ש"שן ורגל ברשות הרבים פטורין משום דאורחיהו הוא". מקשה עליו ה**רא"ש** – מדוע הוצרך לפרש את טעם הדין, הרי יש פה פס' מפורש "ובער בשדה אחר" ממנו למדים ששן ורגל ברה"ר פטורים? ומבאר שה**ר"ן** בא לתת טעם לפסוק, ולומר ששן ורגל פטורים מהתורה ברה"ר כיון שדרךן של בהמות ללכת שם ואי אפשר לבעלים ללכת אחריהן תמיד, ואילו קרן – כיון שהועדה צריך לשומרה, וחצי נזק חייב מדין קנס ולא מעיקר הדין. א"כ – הדרך היחידה למנוע את הנזק היא ע"י שנאמר לבעלים לא לגדל את בהמתו, וזה מוגדר כ"ביטול ממונו". אנשים בשוק יודעים שבהמות מסתובבות ברה"ר וע"כ צריכים להיזהר, א"א לדרוש מהבעלים לא ללכת עם בהמתו ברה"ר – וזהו טעם הפטור.

וכך גם אצלנו – אנו לא נבטל את רשותו, ולכן לא נמנע ממנו שימושים שיש בהם נזק לחברו כשאין זה מוגדר כגירי דיליה.

לפי דרך זו **ייתכן** לומר, שרבנן מחייבים גם תשלומין בלא גיריה, ולא רק מחייבין להרחיק, **כתוס'**, שכן ייתכן שאין להם בכלל סברה כזו של "ביטול רשות". כך ניתן אולי לדייק **ברבנו יונה**²⁹, שבסוגיית 'נפצי כיתנא' מקשה מדוע **לר' יוסי** פטור מתשלומין – הרי סו"ס ניתן לדמות את המקרה לדין אסו"מ שהניחן בראש גגו ונפלו, שם חייב מדין אש. מכך שה**עליות** מפנה את השאלה דווקא לר' יוסי ולא לרבנן – משמע שסובר שרבנן אכן מחייבים בלא גיריה (ובאמת **תוס'**³⁰ שואלים בצורה כללית – "קשיא לר"י דליחייב משום אש", וניתן לומר שמקשים גם על שיטת רבנן). מ"מ צריך להעיר, שגם אם אין לרבנן סברה כזו של ביטול רשות, יתכן שפוטרים מתשלום ע"י שמגדירים את המעשה הנזקי כגרמא.

נקודה נוספת: לעיל ראינו שלשיטת **ר"י ורמב"ן** מוכרח שר' יוסי מודה לרבנן בגירי דיליה – לגמרי, גם לגבי חיוב התשלומין, ונראה שכך נצטרך לומר גם בשיטה זו, שכן מוכח בלשון **רש"י** וה**עליות**, שבגירי דיליה מחייבים רבנן לא מדין חומרא ושעבוד חצרות אלא מעיקרא דדינא: **רש"י** כותב לגבי בור ואילן³¹ "דכיון דברשות נטע, שאינו מזיק עד זמן גדול" – משמע שכשהמעשה מוגדר כגירי דיליה נחשב שלא נעשה ברשות, וא"כ חוזרים פה להסבר **ר"י ורמב"ן**, שיש כאן איסור גרימת נזק לחברו. לפ"ז נראה שגם ר' יוסי יסכים לכך וא"כ יחייב לכאורה גם תשלומין.

בכל אופן, לולי היה מוכח כך מדברי הראשונים עצמם, ניתן היה לומר שאין בכלל איסור גרימת נזק בדינים אלו (אולי כי זהו נזק עקיף במיוחד), ורבנן שאוסרים בגיריה עושים זאת ג"כ מצד דיני

²⁷ פרק ראשון, סי' א'.

²⁸ א'.

²⁹ כ"ו. ד"ה "דבי בר מריון".

³⁰ כ"ו. תוד"ה "זיקא".

³¹ כ"ה: ד"ה "יונותן דמים".

שעבודים - וממילא יתכן שמחלוקתם נמשכת גם למקרים של גירי דיליה. ר' יוסי אמנם מסכים להחמיר מדיני שכנים בגירי דיליה – אך גם אז אומר שמתשלומין יהיה פטור. א"א בד"כ לחייבו להרחיק כי בזה נבטל את רשותו, אך **כאן** אם הזיק – נחייבו. וכך כתב גם הלחם משנה³².

ראוי לציין, שניתן לפרש את מחלוקת הראשונים בדרך אחרת: **ר"י ורמב"ן** סוברים, שההרחקה נובעת מדיני שעבוד חצרות (ולא מעיקרא דדינא), ואילו **לעליות** - זוהי חומרא בעלמא, דין חיצוני של חיוב הרחקה ותו לא, ולפי"ז יובן מדוע אם קוצצים את האילן - יאלץ הניזק לשלם על כך, שכן א"א לומר שהמזיק חדר לרשות לא לו. אך לענ"ד נראה יותר כפי שכתבנו לעיל. מ"מ יוצא לנו בפשטות שהראשונים חלקו בהבנת יסוד חיוב הרחקת הניזקין.

שיטה זו, הסוברת שהחיוב אינו מעיקרא דדינא, מסתעפת בראשונים לכמה שיטות ייחודיות. שיטות אלו מגדירות בצורות שונות את המקרים בהם נפלה המחלוקת ואת המקרים בהם כולם מסכימים:

1. שיטת הריצב"א³³:

הריצב"א הולך בדומה מאוד לשיטת ה**הנתיבות** לעיל, לגבי ביטול רשות – אלא שסובר שלא כל דבר נחשב "עיקרו של יישוב או דירה או תשמיש". כל המקרים המופיעים בגמ' בהם נאמר במפורש שר' יוסי חולק – כולם הם עיקר יישוב או תשמיש, כמו משרה וכרישין, חרדל, ניפוץ כיתנא וכדו' – אך במקרים אחרים, גם אם אין בהם גיריה, יודה ר' יוסי לרבנן שחייב להרחיק (לפי שיטה זו ייתכן אולי שבכל אחד מהמקרים בהם לא חלקו ר' יוסי ורבנן – לכו"ע חייב לשלם ולא רק להרחיק, שכן לא שייך שם ביטול רשות).

גם בתוספתא³⁴ משמע כדרך זו. בהסבר שיטת ר' יוסי בבור ואילן נאמר שם: "רבי יוסי מתיר, שלא ניתנו שדות אלא לנטיעה" – דווקא שדה שא"א לנטוע בה עצים מאבדת את ערכה. אלא שיש סברה לכאורה לומר, שלפי התוספתא יחלוק ר' יוסי דווקא בבור ואילן, ואילו בשאר המקרים א"א לומר "לא ניתנו חצרות אלא לחרדל" וכדו' – וא"כ זה לא כגמ' אצלנו, שאומרת במפורש כי יש צד לומר שר' יוסי חולק גם בשובך וסולם, בנפצי כיתנא ועוד (אמנם גם בתוספתא מובא שר' יוסי חולק בחרדל, אך שם הרי יש טעם מיוחד – שגם החרדל עצמו ניזוק ע"י הדבורים). ייתכן א"כ שיש פה שיטה שונה מזו שבבבלי.

החזון יחזקאל³⁴ בא ליישב את הסתירה, ומסביר שהרי בגמ'³⁵ פירשו את דברי ר' יוסי, שמתיר בחרדל "מפני שיכול לומר לו עד שאתה אומר לי הרחק חרדלך מן דבוראי הרחק דבורך מן חרדלאי שבאות ואוכלות לגלוגי חרדלאי", ואמרו שרק לדבריהם דרבנן קאמר ואילו הוא עצמו מתיר תמיד בלא גירי דיליה. כך גם פה בתוספתא צ"ל, שלדבריהם דרבנן קאמר להו – "תודו לי בבור ואילן כי לא ניתנו שדות אלא לנטיעה", ובאמת לפי ר' יוסי עצמו מותר בכל גירי דיליה. לפי הסבר זה לא מוכרח ממילא שהתוספתא היא בדרכו של ה**ריצב"א** לעיל, אך אין כן פשט הדברים.

שיטת ה**ריצב"א** פותרת לנו בעיה אחרת שמתעוררת בפשט הגמ'.

³² ה'י שכנים, פי"א סעי' ג', דלא כב"י שהובא לעיל.

³³ מובא בהג"מ, ה'י שכנים פרק י"י, סק"ד.

³⁴ א', ח'.

³⁵ י"ח.

בסוגיית הרחקת שובך מסולם³⁶ מועלית תמיהה בגמ': "לימא מתניתין דלא כר' יוסי". כמעט כל הראשונים על אתר נזעקים מיד לשאלה המתבקשת: מדוע רק כאן עולה הבעיה ולא לעיל בכל המשניות הקודמות במקרים של גפת, זבל, סיד, משרה, תנור, רפת, חלונות, דוושא וכו' - האם מכאן ניתן להבין שבכל המשניות האחרות מודה ר' יוסי לרבנן ומחייב להרחיק? וא"כ - מאיזו סיבה?

רש"י³⁷ נוקט בשיטה ייחודית וצועד עם פשט הגמ': אה"נ, גם במשניות קודמות חולק ר' יוסי על הדינים האמורים, ושאלת הגמ' היא רק "לימא אף זו בסולם ושובך דלא כר' יוסי". מ"מ גם **רש"י** עצמו אינו מכליל, אלא אומר "וטובא מילי איכא במתניתין דודאי לאו כר' יוסי" - ומשמע שגם **רש"י** מודה שיש משניות בהן לא נפלה מחלוקת, וצ"ע באילו.

לכאורה **ברש"י** יש דוחק קשה - למה בכ"ז דווקא כאן התעוררה הגמ' לשאול זאת? ניתן להבין מדבריו, שבמשניות הקודמות היה ברור שהן לא כר' יוסי, ורק פה התלבטו אולי ר' יוסי מודה, כנראה מפני שרק פה היה צד לומר שנחשיב את המקרה כגירי דיליה, כמסקנת הגמ' שמעמידה שברגע שמניח את הסולם קופצת הנמיה, שלא כשאר המקרים³⁸. ויש שפירשו, שכיון שננקט במשנה טעם מדוע מרחיקין - כך דרך הגמ' לברר האם כולם מסכימים לטעם זה או לא³⁹.

הרשב"א⁴⁰ מכריע כשיטת **רש"י**, ואומר שכן נראין פשט הדברים, שהרי רואים בסוגיית רקתא⁴¹, שרבינא סובר שר' יוסי חולק על המשנה של הרחקת גורן קבועה ומתיר לסומכה⁴², וא"כ אע"פ שאין הלכה כרבינא מ"מ מוכח שאין הכרח שכל המשניות הן אליבא דר' יוסי.

רוב הראשונים⁴³ לא צעדו בדרכו של **רש"י**, והתאמצו לבאר איך ניתן לומר שבכל המשניות הקודמות מוגדרים הנזקים כגירי דיליה, כך שר' יוסי ממילא יודה בהם לרבנן לגבי חובת ההרחקה. **הנחלת משה**⁴⁴ מבאר, ש**תוס'** מוכרחים להסביר שר' יוסי מודה בכל המשניות, שלא כ**רש"י**, כיון שהם גורסים "לימא תנן **סתמא** דלא כרבי יוסי", כלומר - זו לא שאלה בעלמא אלא קושיא, כיצד ייתכן שסתם משנה תהיה אליבא דרבנן - אם הלכה כר' יוסי?! לפ"ז - מוכרחים היו להקשות זאת לכאורה גם על משניות קודמות, וא"א רק לומר ששם היה ברור שר' יוסי חולק ולכן לא שאלו זאת! מ"מ לא כל הראשונים גרסו כך, ובכ"ז התאמצו לבאר איך בכל משנה מודה ר' יוסי - אולי מפני שהסברו של **רש"י** הוא קצת דחוק. ועוד, שהרא"ש מקשה על **רש"י** - הרי לפני שהובא הטעם של "זמנין דבהדי דמנח ליה קפצה וכו'" - יש לכאורה יותר שייכות נזק בשאר המשניות מאשר בסולם, וא"כ מדוע דווקא פה יש הו"א שר' יוסי יודה?

החידוש העיקרי פה של הראשונים הוא, כלשון **הרמב"ן**, ש"כל היזק המזיק במקום שמניחין אותו, אע"ג דלית ביה גירי השתא, דלבתר שעתא הוא דמזיק - כגיריה דמו, ועדיפי נמי מגיריה". לא השתנה שום דבר מהרגע שהניח ולא נולד שום דבר חדש (לאפוקי שורשי האילן שמזיקים את הבור), וע"כ זה אפילו חמור מגיריה, ובזה מודה ר' יוסי.

³⁶ כ"ב:

³⁷ שם, ד"ה "לימא".

³⁸ וכן כתב הר"ן שם.

³⁹ כן ברמב"ן וברשב"א שם.

⁴⁰ כ"ב: ד"ה "לימא".

⁴¹ כ"ן.

⁴² כ"ן. תוד"ה "זיקא".

⁴³ ר"ף, תוס', ר"י מיגאש, רמב"ן, יד רמ"ה, עליות, רא"ש, ריטב"א, ר"ן, נימו"י.

⁴⁴ כ"ב: על תוד"ה "לימא".

הסבר זה מתרץ את רוב המשניות, ולא ניכנס כאן לפרטי כל מקרה ומקרה; רק נציין שהקושי הגדול הוא לגבי סוגיית דוּוּשָׁא - שם לכאורה בשה"כ גורם המזיק למניעת דריכה של עוברי אורח ליד הכותל ולא פועל שום נזק ממשי ישיר, כך שקשה מאוד להגדירו כגיריה. פה נעים התירוץ מהדעה שמעמידה את המשנה דוּוּקָא בקרקע שנקנתה מן המלך או מן ההפקר, ועד להסברים חדשניים שיש פה דין ייחודי הקובע שד' אמות הצמודים לכותל משתעבדים לו לגבי הדוּוּשָׁא.

נעיר כאן כי הלכה לא **כרש"י** אלא כשאר הראשונים, כפי שרואים שמביאים בהלכה את כל המקרים של הרחקות נזיקין המופיעים בפרק – למרות שפסקו כר' יוסי, ומשמע שר' יוסי יודה לכל המקרים – למעט היכן שחלק במפורש (חרדל ואילן).

נחזור כעת ל**ריצב"א**: על פי שיטתו ניתן בקלות לבאר את המשניות השונות גם אליבא דר' יוסי, ולומר שהוא יודה שם לרבנן - ולא משום שהן גירי דיליה, כפי שראינו ברוב הראשונים, אלא כי ר' יוסי מראש חלק דוּוּקָא במקרים ייחודיים שבהן ניזוק עיקר תשמישו של אדם.

2. שיטת הרא"ש⁹:

הרא"ש בתשובה מתייחס לדיני הרחקת נזיקין במקרה שאין גירי דיליה, ומחדש שכל מה שהתיר ר' יוסי לסמוך היה רק במקרה מסוים, כמו אילן ובור וכן במשרה, ירק וחרדל - שבכולם אין לניזק פה תשמיש קבוע, שכן אין קושי גדול להעתיק את מקומו של בור המים וגם אין לו נזק גדול בזה. ובאמת במקרים אחרים, כגון שהמזיק מונע ממנו לגמרי את אפשרות השימוש בחצר, במרתף וכדו' – שם כיון שזהו נזק גדול (שהרי "אין דירה ללא מרתף וחצר") וגם תשמישו קבוע – ודאי יודה ר' יוסי לרבנן שצריך להרחיק היזקו.

כלומר – גם רבנן וגם ר' יוסי מסכימים שכל דיני הרחקה אינם מעיקרא דדינא אלא תקנת שכנים, וע"כ אומר ר' יוסי שבמקרה שאין קושי לומר לניזק להרחיק עצמו – נעשה זאת; פה לא החמירו עליו חכמים, אך בכל מקרה אחר – לכו"ע מרחיק⁴⁵.

אלא שצע"ג, כי יוצא שהאמירה של הגמ' "מודה ר' יוסי בגירי דיליה" – אינה מתרצת את כל המשניות אלא רק את חלקן, וא"כ הייתה הגמ' צריכה לומר בפירוש חידוש גדול כזה – שר' יוסי לא חלק כשהנזק הוא גדול, מה עוד שהלכה כר' יוסי וא"כ יש פה נ"מ גדולה מאוד למעשה! מ"מ **הרא"ש** מביא סייעתא לדבריו, ואומר שמוכח שבור ואילן הם חריגים בכך שאין בהם נזק גדול לניזק, מכך שהדין במשנה לפי רבנן הוא שאם קדם הבור לאילן – קוצץ ונותן דמים, הלכה שלא מצינו בשום מקרה אחר, ומסביר **הרא"ש** שגם רבנן א"כ מודים שמקרה זה הוא פחות חמור ממקרים אחרים, וכיון שלמזיק יש הפסד גדול בסילוקו ואילו לניזק אין כ"כ – לכן ישלם לו את ההוצאות.

גם לשיטת **הרא"ש** מתורצת קושיית הראשונים דלעיל - מדוע מתאימות כל המשניות גם לר' יוסי ולא רק לרבנן, שכן **הרא"ש** מבאר שר' יוסי מודה אכן לרבנן בכל המשניות, כיון ששם יש תשמיש קבוע של הניזק וייגרם לו הפסד מרובה אם ייאלץ להרחיק את עצמו. אך יוצא שבסולם ושובך, וכן בנפצי כיתנא ובדייקי שומשמי – אין תשמיש קבוע, וזה דחוק מאוד – כיון שבדייקי שומשמי מדובר על נדנד הכותל של

⁴⁵ סברה דומה, אם כי בצורה הפוכה, מצאנו בתוד"ה "עני" בדף כ"ה:, שכותבים שבגיריה דידהו חייב להרחיק גם במקרה שסמך בהיתר, אם תשמישו של המזיק אינו קבוע כ"כ ואין לו נזק גדול בסילוקו. וכן זה מזכיר את התיבות שהובא לעיל, שחכמים הקילו על המזיק במקרה שע"י הרחקתו תבטל רשותו.

האפדנא, ושם ודאי שא"א לצפות מהניזק להזיז את כותלו! ואולי צ"ל, שמתייחסים גם להפסד שייגרם למזיק אם נרחיקו, וכיון שדייקי שומשמי הוא מקרה שבו מדובר על פרנסתו של המזיק ועיקר עיסוקו – לכן שם הניזק צריך להרחיק עצמו. וצ"ע (הרא"ש) עצמו מביא שם גם את הסברם של רוב הראשונים, שכל המשניות נחשבות גירי דיליה, אלא שמביא כחילוק נוסף את ההסבר שהבאנו כאן).

3. שיטת הירושלמי⁴⁶:

הירושלמי, ככל הנראה, חולק לחלוטין על הבבלי בסוגייתנו, והולך בכיוון הפוך לדברי הריצב"א והרא"ש דלעיל:

"ר' יעקב בר אידי בשם רבי יהושע בן לוי: טעמון דרבנין מפני שיישוב העולם בבורות. שמעון בר ווה אמר בשם רבי יוחנן: כך משיב ר' יוסי לחכמים – כמה דאית לכוון יישוב העולם בבורות, אוף אנא אית לי יישוב העולם באילנות". מלשון הירושלמי לא לגמרי מובן מה יסוד מחלוקתם, ונראה שנחלקו בכך בראשונים. הריצב"א שהובא לעיל, שמסביר שר' יוסי גם הוא מחייב להרחיק במקום שאין זה עיקר דירתו או תשמישו – אומר שזה בעצם מה שנאמר כאן בירושלמי: ר' יוסי סובר שמותר לסמוך אילן לבור שכן "יישוב העולם באילנות" (בדומה ללשון התוספתא "לא ניתנו שדות אלא לנטיעה"), ואילו רבנן יענו לו – סו"ס יישוב העולם הוא גם בבורות, זה שבטלה פה רשותו של המזיק לא יגרום לנו להתיר לו לסמוך ובה לבטל את רשותו של הניזק. להסבר זה יוצא דבר מעניין – ר' יוסי מודה לרבנן במקרה שזהו לא עיקר יישובו של המזיק, ומצד שני מודים רבנן לר' יוסי במקרה שזה לא עומד מול עיקר דירתו של הניזק, כלומר רשותו של המזיק תבטל ולא רשות הניזק, אך אם מדובר על כך שיבטל תשמיש שאינו כ"כ חשוב והכרחי אצל הניזק – הרי שפה מותר למזיק לסמוך כדי שלא תבטל רשות עצמו.

החזון יחזקאל³⁴ מבין גם הוא בצורה דומה, ורוצה לחבר את הירושלמי עם הבבלי ולומר, כמו שתירץ את התוספתא לעיל, שר' יוסי דיבר רק לדבריהם של רבנן, ובאמת הוא עצמו סובר שתמיד מותר לסמוך, בלי קשר לביטול רשות.

אלא שמפשוט לשון הירושלמי לא משמע ככל הני, אלא משמע שרבנן באים ואומרים שאסור לסמוך רק בגלל שיישוב העולם בבורות, סתם כך אין שום סיבה לאסור ופשוט תיקנו גזרה מיוחדת לא לטעת אילנות ליד בורות מפני שחשוב להרבות בורות בעולם. לפ"ז – עונה ר' יוסי שאמנם זה נכון, אך כיון שיישוב העולם הוא גם באילנות – לכן לא שייך לתקן תקנה כזו.

הסבר זה מופיע במפורש ב**רשב"א**⁴⁷ בסוגיין, אשר מאריך להסביר את הירושלמי וכותב כך:

"קא סברי רבנן דאע"ג דמדינא נוטע בתוך שלו, משום שיישובו של עולם בבורות נקום ונתקן שירחיק, ואמר להו ר' יוסי דלא נפסיד על זה שלא יטע משום תקנת העולם, שגם יישובו של עולם באילנות". ובפירוש מקשר שם ה**רשב"א** בין המושג של "יישוב העולם באילנות" לבין יישוב א"י, וא"כ מוכח שמבין שאין זה עניין פרטי של ביטול רשותו של בעל האילן או בעל הבור אלא יש כאן תקנה כללית כדי להרבות אילנות בארץ.

⁴⁶ פ"ב ה"י.

⁴⁷ כ"ה: ד"ה "אמר רב יהודה".

לפי הנ"ל יוצא לנו חידוש עצום – בור ואילן הינם מקרה נקודתי ביותר בו חלקו רבנן ור' יוסי, ובכל המקרים האחרים מודים רבנן שמותר לסמוך, כיון שמותר לאדם לעשות בשלו כרצונו. אך א"כ קשה – מדוע חלקו רבנן ור' יוסי בחרדל? צ"ע! כמו"כ קצת תמוהים דברי הרשב"א, שבא לפרש את סוגייתנו אליבא דהירושלמי, אע"ג שהגמ' בבבלי במפורש לא נקטה כן – כפי שרואים בסוגיית שובך וסולם: "לימא מתניתין דלא כר' יוסי" – ואילו לפי הירושלמי צריך היה להקשות שהמשנה אינה אליבא דאף אחד, כי פה גם רבנן לא יחלקו!⁴⁸

⁴⁸ הערה: בירושלמי לא מוזכר כל הבדל בין גיריה ללא גיריה, ויתכן שסוברים שדין "זה נוטע בתוך שלו וזה חופר בתוך שלו" נכון גם בגיריה, וא"כ לכו"ע לעולם מותר לסמוך, חוץ ממקרה שבו מתבטל ע"כ יישובו של עולם.